

MØRKERE SKYER OVER SØRLANDSKYSTEN

ENGASJEMENTET FOR EN SÆREGEN BYGNINGSARV

I alle år har mantraet langs Sørlandskysten vært at en i alle fall ikke er som indre Oslofjord – fra Kragerø og østover, der kystkommunene generelt har svært høy tetthet av ulike typer bygg. Sørlandskysten er på ingen vis der – men de siste 30 årene har mye endret seg.

TEKST: Torgrim Landsverk, Styreleder Fortidsminneforeningen, Aust-Agder lokallag

At noen av de store utbyggingsprosjektene setter opp bebyggelse som står i brudd til omgivelsene, samtidig som det reklameres nettopp for sørlandsidyllen synes egenrådig uten tanke for felleskapet rundt.

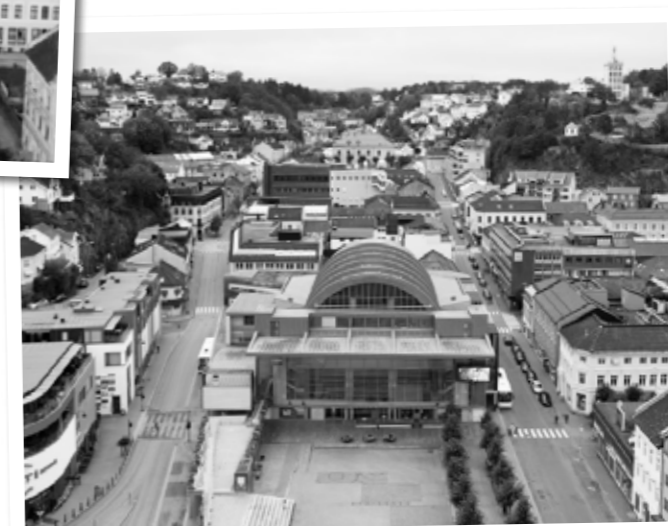
FRITIDSBEBYGGELSE langs Sørlandskysten i gamle Aust-Agder, per 2023. Kilde: SSB.

ARENDALE: Grandgården ytterst i Pollen. Sist revet og nytt oppført i 2017. Foto: Peter Lukas.

ARENDALE: Gamle malm-brygga som ble fylt igjen. Rutebilstasjonen ble revet og nytt kulturhus ble oppført i 2004. Foto: Peter Lukas.

Så ja, vi må tenke selv, lytte til vårt eget skjønn og følge vårt eget hjerte, og frigjøre oss fra alle herskende krefter som vil ha utbygging uten tilpasning for enhver pris.

Norge har en byggeskikk i tre som få andre land hadde sett maken til, omgitt av storlåt natur og et meget gammelt kulturlandskap. Vi var de flinkeste til å bygge i tre. Også i Agder var denne samhandlingen mellom imponerende trehusarv og et fabelaktig landskap regionens særpreg, et slags helhetlig kulturmiljø som uttrykker en byggeskikk med sin helt egne dialekt, i dag ofte kalt Sørlandsdialekt. Hva ligger bak denne idyllen og er det fortsatt håp for alle kulturmiljøene langs kysten?

SØRLANDET BLIR EN LANDSDEL Sørlandets østlige kystområde består av Risør, Tvedestrand, Arendal, Grimstad og Lillesand. Allerede fra 1400-tallet dannes handelsplasser langs kysten, kombinasjonen trelasthandel og skipsrederi førte til en betydelig bosetningskonsentrasjon i havner og strandsteder. På 16–1800-tallet fikk man de første byer, og i år er både Risør og Arendal 300 år gamle. Handelen med Europa var stor og med handelen kom også inspirasjoner.

I Fortidsminneforeningen sin årsberetning i 1921 skrev arkitekt Otto

L. Scheen blant annet følgende om «Sørlandsarkitekturen»;

«Begrepet er vanskelig at definere, men i sin alminnelighet er det vel riktig at betegne kyststrøkets arkitektur med dette navn. Vi taler om Sørlandet og tænker paa en lang kyststripe, hvor små, hvite byer ligger lunt i skjærgaarden.

Dette første indtrykk av kyststripen er blivende for dem, som søker Sørlandsstilen. Den trives bedst langs sjøkanten; i byens opland forekommer den sparsomt som embedsgaardstil; men mest

karakteristisk utvikler den sig ofte paa øerne. Der er impulserne utenfra friske og terrænet avgjørende for anlægget; der ser man småhusene paa sit bedste; deres rike variation i vekslende lænde, deres smidige tilpasningsevne.»

Sørlandshuset dominerer ikke gjerne; det smyger sig ind i landskapet. Ofte dikteret av den haarde nød finder det ly bak kollerne; ofte grupperer det frivillig sin masse malerisk. Det søker gjerne selskap og er muntert trods sin nøkterhet, men sjelden urolig. Thi om der end kan være sprang i høidene, og vinduerne slutter

sig sammen parvis, saa holdes det hele fast av takets gode linje og en ren silhouette. Fordi det så hyppig ligger med ryggen mot fjeldet, har det ingen ordnet bakfacade; ja den tidlige type fra ca. 1750 sørger kun for sin frontfacade; de andre flyter malerisk ut under et skjævt nedfaldende tak, som næsten møter fjeldet paa baksiden. Men faste er ogsaa disse huser med sine sالدetak.»

I siste del av 1800-tallet oppdaget flere kunstnere at de små husklyngene i uthavnene langs sørlandskysten var vakre motiver. Samtidig opplevde regionen

et kraftig tilbakeslag i omstillingen fra seilskutefart til dampskip. Fra å være rike kystbyer, ble regionen den fattige kyststripen. Man hadde fått et image-problem. Men på begynnelsen av 1900-tallet aktiverte man en slags regionsoppbygging av en bestemt form for kulturell kapital, nemlig historiekulturen. Frem til da var Agder sett på som en del av Vestlandet og selve sørlandsbegrepet ble lansert 16. mars 1902 i en artikkel i Morgenbladet av dikteren Vilhelm Krag. Dikteren var lei av at egdene på Agder ikke ble gitt særlig positiv oppmerksomhet. ➔

ARENDAL – HISØYA. Godt bevart bygningsmiljø.
Foto Unsplash v/Roxana Zerni

Retten til en egen regional fortid var ikke bare noe abstrakt, men også noe fysisk gjennom alle gamle bygninger og gjenstander fra landsdelen som burde stilles ut på et museum, og grunnlovsjubileet i 1914 syntes å være et perfekt tidspunkt for regional bevisstgjøring.

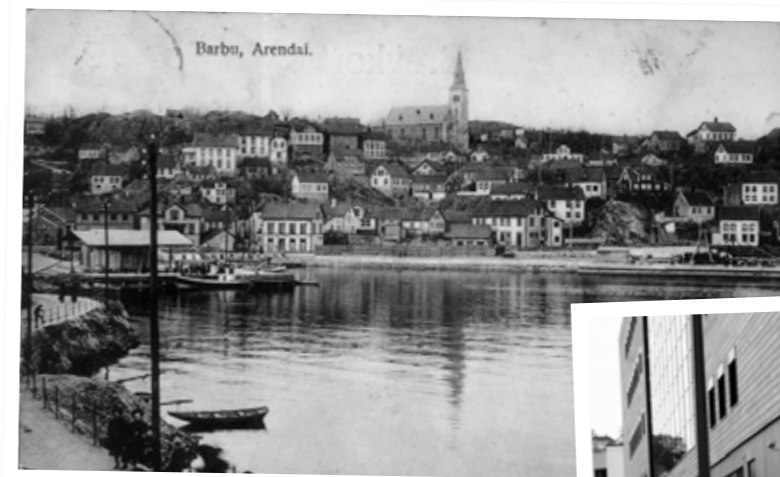
SØRLANDET SOM DESTINASJON

Fra slutten av 1920-tallet ble Sørlandskysten markedsført som «Norges riviera»

og spesielt en kampanje kalt «Reis til Sørlandet» satte fart på turismen, og i Oslo hadde utflyttede egder dannet sitt eget Sørlandslag som raskere bidro til å spre kunnskapen om den flotte regionen. Turistene forbandt plutselig Sørlandet med skipperhus og hendøende uthavnsamfunn, som seilskutene hadde sluttet å besøke. Reiselivsnæringen innarbeidet også en rekke andre symboler som ble forbundet med landsdelen, slik som

svaberg, solgangsbris, makrell, terner, og bryggedans. Selv om flere av disse fenomenene preger hele norskekysten, lyktes det å skape et inntrykk av at de var særlig typiske for Sørlandet. Det skapte ingen rikdom, men det gav regionen en plass på kartet.

Siden 1920–30 tallet har store arealer med spredt bebyggelse med enkle små hytter blitt bygget, og mange med røtter fra regionen har gjennom generasjoner

ARENDAL: Sentrumsnære Barbu som stod ferdig i 2017, etter år med sterke debatter.
Foto: Peter Lukas.

ARENDAL: Slik kunne «Barbu prosjektet» blitt seende ut, istedenfor fikk man blokker.
Skisse: Tyholmen arkitektkontor v/Bjørn Barexstein.

LILLESAND: Norsk kommunikasjonsmyndighet sitt bygg ble oppført i 2007 på Bergstø i randsonen til byens sentrum.
Foto: Peter Lukas.

LILLESAND: Strandgata innenfor bevaringssonen. I 2022 opplevde man bygget helt til høyre (bak treet) at det ble foretatt fasadeendring som ikke fulgte retningslinjene og utført uten tillatelse.
Foto: Peter Lukas.

Å jobbe i motvind med interessekonflikter er ofte tungt og lite lystbetont for frivilligheten.

overtatt tomme gamle barndomshjem langs kysten. Selv om det ble stille vinterstid, må vi takke alle disse utflyttede som hver sommer har besøkt sine forfedres barndomshjem og sørget for at stedene har vært vedlikeholdt og bevart. Kanskje har disse gjennom generasjoner også bidratt til å løfte «sørlandsdyllen» til noe særegent og unikt, etterhvert som indre Oslofjord ble utbygd uten særlig omtanke til plassering eller stedstilpasning.

At regionen frem til i den senere tid ikke har vært en region rik på penger må også kunne tillegges noe av takken for at folk flest automatisk ble tillært seg å ikke sløse. Bygningsarven var kanskje ikke i tankene, men det var gjenbrukstanken som følge av sparsommelighet og mangel på ytre påvirkning.

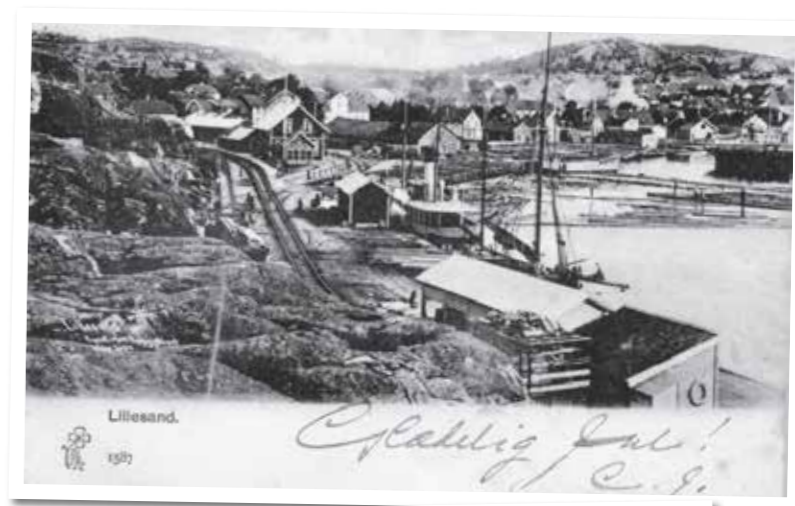
RIKDOM OG MANGLENDE TILPASNING

De siste 30 år har endringene økt. Norge har blitt et land med store økonomiske ressurser, og folk flest har det veldig godt økonomisk. Så godt at det nå er helt vanlig å eie eller investere i mer enn en eiendom. Med det har utbyggingstempoet økt, særlig langs kysten i indre Oslofjord til Kragerø. Men også langs Sørlandskysten har tettheten av boliger økt, og i enkelte attraktive

kystnære områder blir blokker nå oppført. Flere fastboende og ferierende ønsker nytt «vedlikeholdsfritt» uten egen hage.

Det må jo sees på som noe positivt at folk flest har fått bedre økonomi, men trolig har vi i denne tiden mistet noe annet, nemlig kunnskap om egen kultur, bygningsarv og følelsen av identitet og det å tilhøre et fellesskap og et område som i dag har et særpreg som fortsatt får oss til å skille oss ut og være attraktive, en arv man skulle tro var verdt å ta vare på. At noen av de store utbyggingsprosjektene setter opp bebyggelse som står i brudd til omgivelsene, samtidig som det reklameres nettopp for sørlandsdyllen synes egenrådige uten tanke for fellesskapet rundt.

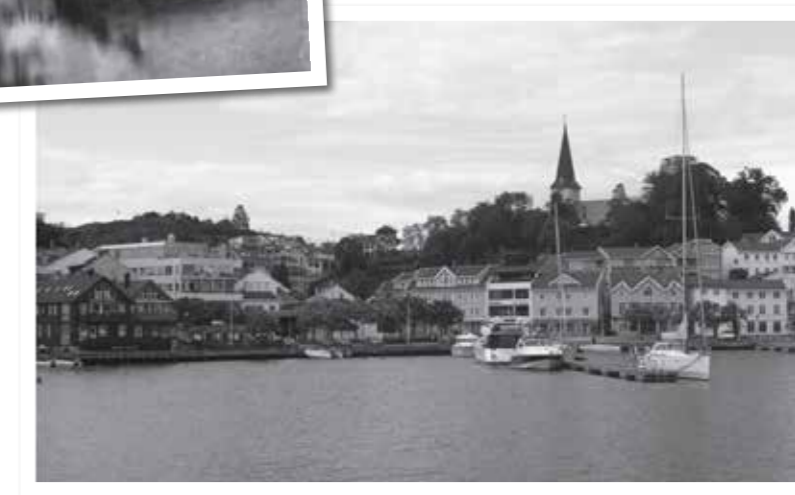
I en rapport om «Forandringene i Skagerrak kystsonen» fra 1999 kom det frem at de viktigste årsakene til at forholdene i kystsonen var i ferd med å bli kritiske, både når det gjelder utbygginger, landskapsbehandling og holdninger, lå i at samfunnet hadde fått et helt annet forhold til privatisering, inngjerding, allemannsrett og at det var blitt en mer pågående innstilling hvor folk i noen tilfeller tok seg til rette uten å søke. Det kom også frem at mange kommuner ikke hadde tid,

LILLESAND: Sentrum med den gamle jernbanestasjonen som gode krefter har lagt ned et imponerende arbeid for å dokumentere, bevare og synliggjøre.
Foto: Peter Lukas.

GRIMSTAD: Havneområdet som er en del av bevaringssonen har opplevd stort press de senere tiår.
Foto: Peter Lukas.

Nye og tydeligere retningslinjer fra Riksantikvaren bidrar til at stedstilpasning og fokus på å videreføre eksisterende særpreg i by, sted og langs kysten får bedre vilkår for de som kjemper bygningsarvens sak

TVEDESTRAND: Lyngør har tilsynelatende få endringer.
Foto: Peter Lukas.

fagkunnskap eller økonomi til å informere, forebygge eller kontrollere. Uklart lovverk og uavklarte forhold i LNF-områdene, samt uklarhet rundt hvilke politiske nivåer som skulle bestemme og uenighet mellom disse ble løftet frem.

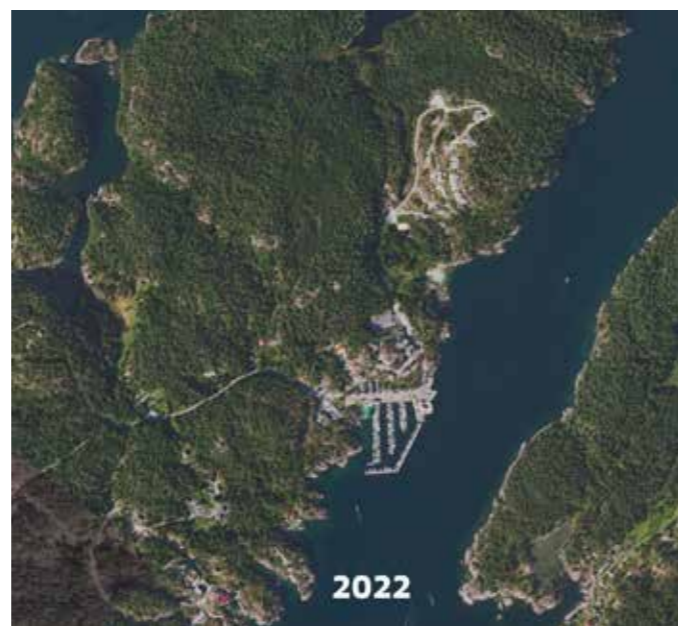
Selv om intensjonene helt sikkert var gode så må enkelte bestemmelser i Venezia-charteret fra 1964 vedtatt av iCOMOS tillegges noe av skylden for at samfunnet har gitt legitimitet til en slags påtvunget stilforvirring slik at det lokale/regionale har mistet grepet og ytre påvirkninger uten stedstilhørighet lettere har fått grep. I slutterklæringens §9 ble det fastslått at ved rekonstruksjon av historiske bygninger skal alle tilføyelser «bear a contemporary stamp». Og dette prinsippet ble fulgt opp med §12 hvor det fastslås at elementer som skal erstatte manglende deler må skille seg

Dårlige planverk prøver vi lokalt å påvirke gjennom innspill til nye kommuneplaner, men der er også andre utfordringer som må løses.

2004

2022

TVEDESTRAND: Prosjekt Hagefjorden, 2004 til 2022.

RISØR: Nybygg i randsonen til bevaringssonen som står i brudd til byen, godt synlig fra viktige utsiktspunkt. Bygg oppført i 2016.

fra de originale deler. Selv om det tok tid, så ble det å tilpasse seg det gamle forvandlet fra en dyd til en synd. Kontrast og brudd med det gamle ble det nye kravet. Stilbrudd spredde seg som en mote og ble oppfordret – også fra kulturminnevernet. I 2010 uttalte Riksantikvaren i et intervju at de da hadde begynt å distansere seg fra erklæringen. 13 år senere henger samfunnet fortsatt etter.

ENDRINGENE

Ulike forhold gjør at det ikke finnes gode ressurser som kan sammenligne 1990-tallet med dagens forhold, men noen interessante trekk finner man i SSB sine tall, det rives og bygges mer og større.

Det totale antallet hytter i kommunene Risør, Tvedestrand, Arendal, Grimstad og Lillesand har i snitt økt med 12.2 % fra 2006 til 2023. Til sammenligning har Kragerø nær det dobbelte.

Antallet bygninger i strandsonen har fra 2000 til 2022 i snitt økt med 21.72 %. Man kan også finne opplysninger om størrelsesforhold som beskriver utviklingen ganske godt, for der var en økning på 114.77 % fra 2008 til 2019 av nye bygg med seks til 100 enheter i («Boligblokker»).

Selv om dispensasjoner søkes unngått, så ligger slike muligheter i lovverket. I perioden 2015 til 2022 ble det i ➔

RISØR: Tjenna, hvor rekkehusene (sykehjem) nylig ble revet og nye bygg ble oppført.
Foto: Peter Lukas.

kommunene i snitt gitt totalt 44.2 dispensasjoner til nye bygninger i LNF-områder utenfor 100-metersbeltet i kommunene. I samme periode ble det i kommunene i snitt gitt totalt 23.8 dispensasjoner til nye bygninger i LNF-områder innenfor 100-metersbeltet i kommunene. For områder med bevaringsstatus etter Plan og bygningsloven ble det innvilget i kommunene i snitt 13.2 dispensasjoner fra gjeldende bestemmelser. Vi opplever også en økende trend hvor ressurssterke personer får egne reguleringsplaner laget for å unngå å måtte søke om dispensasjon fra gjeldene planverk.

Som en indikator på at Sørlandskysten opplever press ligger Agder fylke i dag ifølge SSB på topp tre over fylkene i

Norge når det kommer til gjennomsnittlig salgspris for fritidsboliger, like bak Vestfold Telemark og Oslo Viken.

Det er gjort mange ulike utredninger på hva hyttekommunene sitter igjen med ved å bygge ut. Der er inntekter, men der er også utgifter som folk flest ikke er klar over. Dette er sammensatt og for tiden er det for få referanser på fritidsboligers virkning på kommunaløkonomiske forhold, og det systematiserte kunnskapsgrunnlaget er altså fortsatt tynt når det gjelder kommunaløkonomiske effekter av fritidsboligbygging.

For å vise hvilket sløserisamfunn vi lever i så ble det ifølge SSB i snitt revet/brent totalt 0.851 bygg hver eneste dag mellom 2010 og 2022, i de fem

kommunene innenfor 500 m fra kystlinja. Et av dem var det viktige kulturminnet Jomfruholmen i innseilingen til Arendal, rødlistet av Fortidsminneforeningen.

NY HOLDNINGER GIR HÅP

Nylig kom Miljødirektoratet ut med en rapport som i klartekst råder regjeringen til å legge tydelige føringer på kommunene hva angår hytteutbygging. Enkelte lokalaviser slik som Aust-Agder Blad har tatt opp utbyggingen langs kysten. Utbyggingen og kravene som settes er en villet politikk og mye av det som skjer i dag går tilbake til eldre kommuneplaner. I disse dager er kommuneplanene på ny til rullering og flere politikere snakker om å gjøre opp regnskap og i noen tilfeller

vurderes det å ta ut noen ferdig regulerte felt fra planen. Flere skjønner at natur, miljø og klima må ha større fokus, og da kommer hytteutbygging på sisteplass. Men samtidig mener mange politikere at både fastboende og ferierende må tåle økt utbygging, hyttene representerer vekst og utvikling.

Nye og tydeligere retningslinjer fra Riksantikvaren bidrar til at stedstilpasning og fokus på å videreføre eksisterende særpreg i by, sted og langs kysten får bedre vilkår for de som kjemper bygningsarvens sak. I Agder har fylkeskommunen mål om å styrke byene og handelen i byene, og i sin regionale plan sier de blant annet at «Særpreget er en viktig faktor for byenes attraktivitet og det er nødvendig

å sikre at byenes skala, dimensjoner og bygningsvolumer er gjenkjennelige. Byenes særpreg skal fortsatt ha prioritet i utviklingsplanene samtidig som det skal være mulig å gjøre tilpasninger med nye bygninger/bygningselementer». Ønsket om å løfte uthavnene og kystkulturen er satt på dagsorden de siste år.

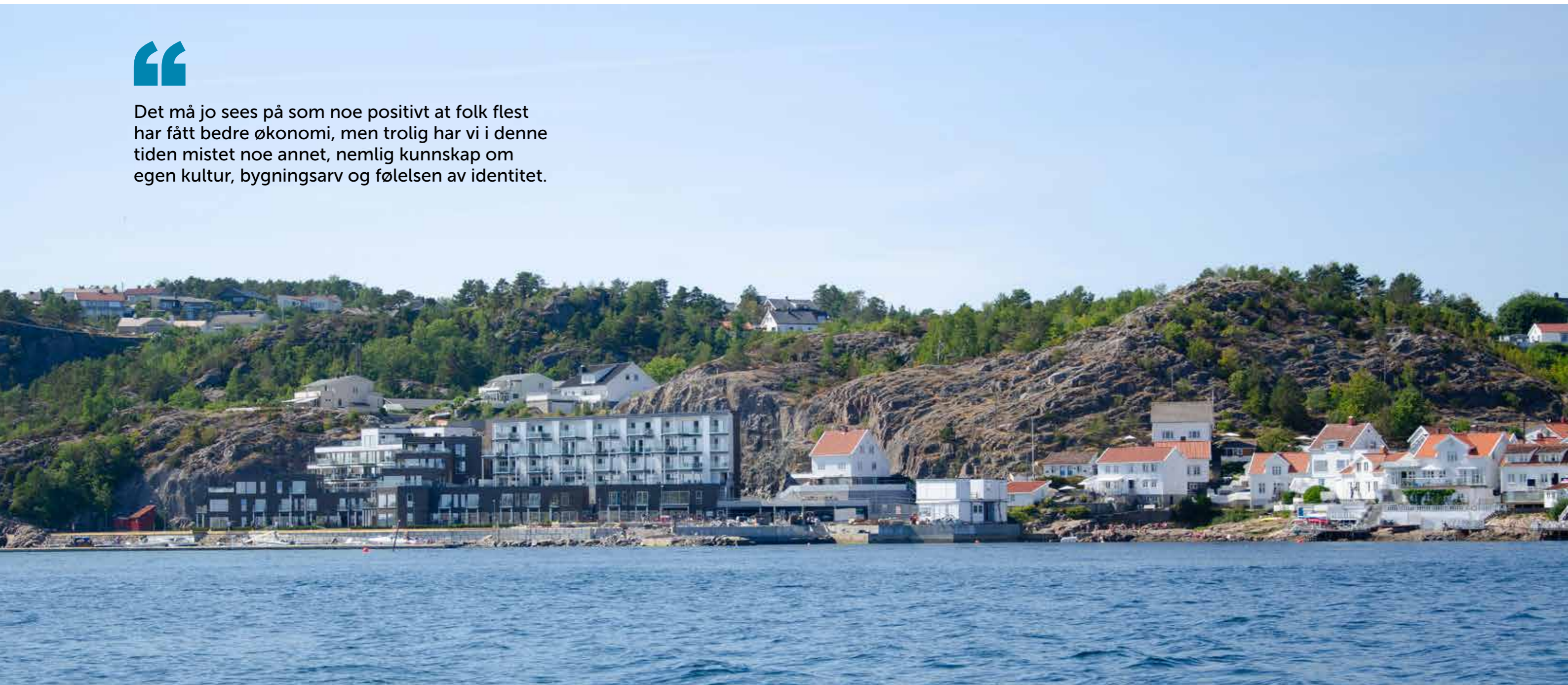
Felles for kommunene er at de alle i kommuneplanene sine uttaler å se verdien i særpreget langs kysten og at bærekraftsmålene er viktig. I de fem ulike kommunene langs kysten i gamle Aust-Agder er det svært ulik kvalitet på rammeverket i forhold til krav til generell estetikk og bestemmelser for hensynssoverbevaring. Noen har kommet langt, andre har mye å oppdatere. Fortsatt henger der

igjen rutiner på at boliger ikke skal kunne stedstilpasses, ved at man for eksempel ikke tillater bruk av farger på kledning med begrunnelse av at en ikke skal skape kontrast, selv om farger er en viktig del av bygningsarven langs kysten i regionen. Men en klynge nybygg uten farge i eller nær et miljø med tradisjonelle farger vil oppleves som stedsfremmed og en svekkelse av kvalitetene i helheten.

Dårlige planverk prøver vi lokalt å påvirke gjennom innspill til nye kommuneplaner, men der er også andre utfordringer som må løses. Samfunnet og kulturminnevernet har veiledere og rapporter i fleng, men de kan ofte være vanskelige å finne for huseiere og andre. Å jobbe i motvind med interessekonflikter er ofte tungt og

Det må jo sees på som noe positivt at folk flest har fått bedre økonomi, men trolig har vi i denne tiden mistet noe annet, nemlig kunnskap om egen kultur, bygningsarv og følelsen av identitet.

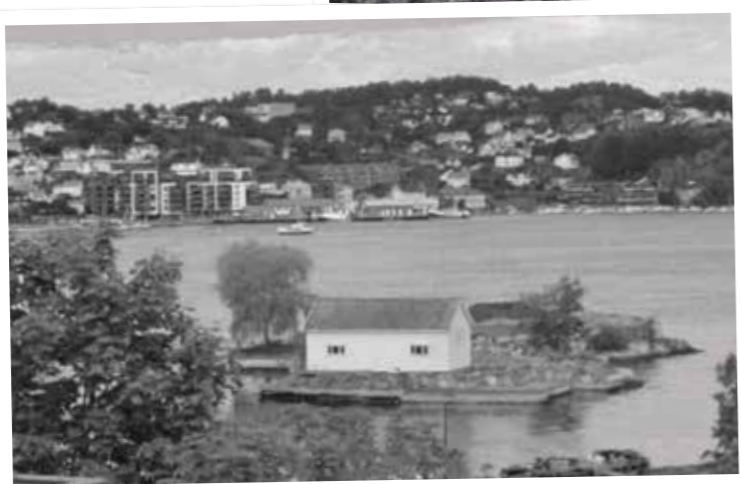

lite lystbetont for frivilligheten. Derfor må kulturminnevernet på alle nivå, i samarbeid, bli flinkere til å samle kunnskapen og sørge for at den blir formidlet ut via kommunen, håndverkere, nyheter, huseiere/altinn.no, sosiale medier, meglere, osv., og repetert med jevne mellomrom slik at forståelsen og kunnskapen bygges opp. Dette arbeidet tar aldri slutt, men må antas å bli enklere med årene om en får inn gode rutiner.

Så ja, vi må tenke selv, lytte til vårt eget skjønn og følge vårt eget hjerte, og frigjøre oss fra alle herskende krefter som vil ha utbygging uten tilpasning for enhver pris. I Sørlandets tilfelle mener vi klart at nettopp bevaring og videreføring av bygningsarven langs hele kysten er en viktig del for utviklingen og det å forbli et attraktivt sted å bo og besøke. 🍷

ARENDALE: Jomfruholmen hvor hovedbygget ble revet i 2022 etter flere års kamp. Kulturminnet lå i hensynssone bevaring.

Riksantikvarens kulturminnepris 2023

Prisen blir delt ut til personer eller lag som har gjort en særlig innsats for

- > bevaring og/eller restaurering
- > formidling av kulturminner
- > bruk/gjenbruk av kulturminner

Prisen består av en pengepremie og et diplom som er tildelt til å

Nominasjonskjemping

Nominasjonsfrist: 1. juni 2023

Spørsmål? Kontakt Gunvor Haustveit hjå Riksantikvaren, e-post: gha@ra.no

GML ANNONSE

Sitat??

ARENDALE: Gamle Arendal sykehus oppført i 1920, revet i 1999.

Vi bidrar til bevaring av gamle bygg

Enkle og smarte måletekniske sensorløsninger for måling av fukt, setninger, vibrasjoner og sprekker

Du får nyttig faktagrunnlag

GML ANNONSE

Kontakt oss
smartsensorsystems.no
Tlf. 48 88 18 82